

DE SØNDERJYSKE KØBSTADMÅL

AF

MARIUS KRISTENSEN

DR. PHIL., FHV. HØJSKOLELÆRER, KØBENHAVN

★

Det danske rigssprogs udvikling har man, siden den historiske sprogforskning blev til, og det vil sige nu i godt hundrede år, søgt at finde ud af ved at granske de skrifter, der er affattede på vort sprog lige fra runeskriftens indførelse. Man var også tidlig opmærksom på, at der i de gamle skrifter findes ejendommeligheder, som må skyldes, at det talte sprog ikke var ens i de forskellige landsdele. Det varede noget, inden dette helt blev opfattet, men fra midten af forrige hundredår stod det klart, at vore ældste håndskrifter viser tydelige provinsejendommeligheder.

Man havde allerede langt tidligere set sådanne stedlige forskelle i nutidens almuemål, men det er først mændene fra fyrreerne, LYNGBY og DYRLUND, der påpeger, at det er de samme (eller lignende) forskelle på et ældre trin, der træder frem i de gamle skrifter. Derfor bliver undersøgelsen af stedmålene nu forskellig fra, hvad den før havde været. Det er ikke blot de særlige *ord*, man nu søger at oplyse, men endnu mere stedmålenes ejendommelige *lyd-* og *bøjningsforhold*. LYNGBY er den store banebryder, som opstiller de to grundsætninger, at alle dialektformer skal *gengives lydtro* (og helst med lydskrift) og at alle former skal *stedsfæstes*. For sit eget vedkommende gennemførte han disse grundsætninger, og hans efterfølgere FEILBERG og THORSEN har fulgt hans eksempel.

Det var naturligt, at man først søgte de mest udprægede mål. Derfor er jysk og bornholmsk da også først behandlet, men nu er fynsk for øvrigt ved at komme godt med, og de andre øsmål vil også komme. Dyrhund, som selv var sjællandsfar, har for øvrigt syslet meget med ømålene, men han har ikke fået så meget frem.

Imidlertid er der nu ved at komme et nyt spørgsmål op. Selvfølgelig er mange af de mænd, som har skabt det danske rigssprog, fra landet — i middelalderen var der næppe danske købstæder til. Men i den nyere tid har købstæderne jo været midtpunkter for det åndelige liv, og stiftsstæderne var det allerede tidligere. Hvorledes har sproget været i dem? Har der været talt en slags rigssprog,

eller har de haft samme mål som landet omkring dem, eller er de sprogligt noget for sig selv?

Man har snart svaret ja på det første, snart på det andet af disse spørgsmål, men nu er man ved at svare nej på dem bægge. Man er mere og mere ved at komme til den opfattelse, at købstædernes talesprog i den ældre nytid — fra reformationstiden og frem mod vor tid — nok var stedpræget, men dels på grund af folkeblandingen, dels på grund af den livligere samfærdsel og den mere udbredte læsning, dog ikke så lidt forskelligt fra de omliggende egnens mål.

Denne opfattelse har for nylig fundet et tydeligt udtryk i docent Peter Skautrups afhandling om det danske sprog i professor Jakob Madsen Århus' bog om bogstaverne (fra 1586). At Jakob Madsens sprog er jysk, er sandt nok, men det er ikke den fulde sandhed, og hvis hans sprog er det daværende talesprog i Århus, så har dette talesprog ligget nærmere ved rigssproget end egnens mål på ikke så få punkter. For Randers-sproget har vi måske mulighed for at finde noget lignende i en gammel komedie af rektor Peder Thøgersen, og i Hieronymus Justesen Ranchs skuespil kan vi måske finde fingerpeg om Viborgs talesprog i Kristian den fjærdes tid.

Der er også et dansk købstadsprog udenfor Danmark, som man er begyndt at undersøge i ældre kilder; det er Visby-målet på Gotland, som nu er væsentlig forsvensket, men som man kender noget til fra gamle digte.

Skal spørgsmålet opredes, er der dog to grupper af købstadmål, som er af ganske særlig betydning, fordi de har holdt sig som selvstændige lige til vor tid. Den ene er de sydsjællandske-bornholmske (de nordligere sjællandske købstæder er næsten helt forsvenske), og den anden er de *sønderjyske*. Når disse således har bevaret deres stedpræg, hænger det naturligvis sammen med, at de havde tysk som offentlig sprog både i retten og i skolen, ja til dels i kirken.

Det havde været af den største værdi, om man tidligere havde forstået, hvad lys over den almindelige danske sprogudvikling der kunde hentes fra disse hengemte købstadmål. Nu er det umuligt at få noget som helst at vide om, hvorvidt det danske i *Slesvig* var forskelligt fra det i Sydangel og Svansø. Det skulde have været undersøgt for et par hundrede år siden. *Flensborg* er det også galt med; endnu for et halvt hundrede år siden kunde man i udkanterne høre det ejendommelige flensborger-dansk, men nu lader det sig vist ikke optegne. Helt opgive håbet vil vi ikke, da det andensteds har vist sig, at der kan leve rester, hvor man ikke skulde tro det. Men det vil blive vanskeligt, og det kan slet ikke gøres uden stedlig hjælp, at finde gamle, indfødte Flensborgere, der har talt dansk fra barndommen af og endnu husker det gamle mål.

I de nordlige byer er det derimod endnu muligt at få ikke så lidt at vide. Men det er på den yderste tid, ialfald i *Tønder* og *Sønderborg*, og vist også i *Höjer* og *Løgumkloster*. *Nörborg* er vist lidt mindre vanskelig, og i *Åbenrå* og *Haderslev* er der endnu ikke så få yngre, der idetmindste kender det gamle mål, selv om mange af dem ikke mere taler det. Når vi da, sent omsider, er begyndt at undersøge disse bymål, gælder det om, at vi snarest får så meget optegnet, at vi kan afgøre, hvad der er — eller var — det ejendommelige ved dem i forhold til målene på landet og til rigssproget.

Det er for tidligt at skrive om disse ejendommeligheder, så meget mere, som de forskellige købstæders mål ikke er ens. Det, jeg kender bedst, fordi jeg har været med til at optegne det, er Tønder-målet, men jeg har endnu ikke i enkelthederne kunnet sammenligne det med landmålene. Der er ikke så få *ord*, som ikke er fælles for by og land, dels fordi byen har haft en temmelig stor tysktalende befolkningsdel, og derfor har fået tyske ord ind, som ikke kendes på landet — sproget er noget *misket*, som de siger —; dels fordi en stor del af landboernes ordforråd er knyttet til ting og arbejder, som ikke forekommer i byen, og omvendt. Der er også forskel i *bøjning*; bysproget nærmer sig her noget til rigssproget, selv om det ikke er så meget. Med hensyn til *lyd* (udtale) er der et par stærkt fremtrædende forskelle: den overalt på landet gængse udtale af *nd* og *ld* (næsten som *nj* og *lj*) kendes ikke i bysproget, og tvelydene (især *ej*, *øj*) udtales som i københavnsk (og visbysk og bornholmsk). Så vidt jeg ved, kommer bægge disse ejendommeligheder frem også i de østlige købstæders sprog, men for de to nordliges er de vist i overensstemmelse med landmålene. Her kommer dog andre forskelle frem, som Åbenråtvelydene *au* for *ev*, *ov*, *øv* og *ju* (*u*) for *if*, *iv* (*skru* skrive, *gjut* gifte).

Det er dog, som sagt, endnu for tidligt at skrive blot nogenlunde indgående om disse ting. Men det er allerede tydeligt, at de sønderjyske købstadmål vil få afgørende betydning for vor opfattelse af de ældre danske — nu helt forsvundne — købstadmåls forhold til de omgivende landmål. Dette er den største betydning der kan tillægges den nu påbegyndte undersøgelse af købstadmålene, og det er i erkendelse af denne betydning, at staten har bevilget så forholdsvis rigelige midler til denne undersøgelse.

De danske købstadmål i Sønderjylland har været en national fare, fordi de kunde stemples som underklassesprog. Den fare er nu forbi, og vi skal ikke glemme, at disse mål i al deres skrøbelighed dog også har været bærere af dansk bevidsthed og dansk åndsliv. Men nu er deres levetid vist ikke lang. Overfor det danske rigssprog vil de have langt mindre modstandskraft end landdialekterne.

Jeg vil ikke ønske H. P. Hanssen, at han skal opleve købstadmålenes uddøen, men jeg vil ønske, at han må opleve, at de fra en fare for danskheden bliver en hjælp til at kaste lys over et dunkelt punkt i den danske sproghistorie. Det er jo, hvad han og vi ønsker, at alle kræfter i Sønderjylland bliver tjænere for hele vort fædrelands vel, hver på sin måde, hvordan de så ellers i mange henseender er forskelligt orienterede.
